

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Подано загальну характеристику репродуктивних прав фізичної особи та їх класифікацію. Заналізовано їхню сутність, історико-правові аспекти становлення. Визначено репродуктивні права фізичної особи як різновид особистих прав людини. Окреслено основні напрямки державного регулювання у сфері репродуктивних прав. Доведено необхідність прийняття окремого нормативного акта, який би врегульовував цю групу прав фізичної особи.

Ключові слова: особисті права людини і громадянина; репродуктивні права фізичної особи; державне регулювання у сфері репродуктивних прав фізичної особи; право на репродуктивний вибір; право на захист репродуктивних прав.

Постановка проблеми. З розвитком правовідносин у сфері репродуктивної діяльності людини, зокрема з появою нових методів подолання безпліддя, фахівці заговорили про перспективу формування четвертого покоління прав людини, пов'язаного зі збереженням репродуктивного здоров'я нації. Правовідносини, що складаються у сфері охорони репродуктивного здоров'я фізичної особи, обумовлені винятковою соціальною значущістю і необхідністю створення системи спеціальних правових засобів і способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються і захищаються репродуктивні права.

Конституція України у ст. 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Сьогоднішні ж реалії дають підстави констатувати, що якість здоров'я нашої нації має тенденцію до зниження. Зокрема, продовжує погіршуватися репродуктивне здоров'я жінок, чоловіків, підлітків, іноді саме через недостатній рівень інформованості з питань репродуктивних прав фізичної особи, їх особливостей та гарантій здійснення. Тому існує потреба в дослідженні цих понять, а надто закріпленні їх на законодавчому рівні.

Стан дослідження. Поняття, систему, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи, історико-правові аспекти їх становлення досліджували такі вчені, як О. Антонюк, І. Венедиктова, Ф. Дахно, О. Ієвіня, І. Жилінкова, Л. Красавчикова, Р. Майданник, В. Мироненко, К. Рибак, Г. Романовський, З. Ромовська, І. Рубець, О. Рябенко, А. Скіченко, Р. Стефанчук, Н. Тюхтій та інші.

Метою статті є спроба дати визначення поняття репродуктивних прав фізичної особи і здійснити їх класифікацію.

Виклад основних положень. Державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, проголошений у ст. 51 Конституції України, також має неабияке значення для реалізації громадянами репродуктивних прав, які належать до числа загальноновизнаних. Ці права навряд чи можуть бути розміщені в традиційній класифікації прав і свобод, тому і пропонується відносити їх до новітнього, четвертого, покоління прав людини.

Найпоширенішою підставою для об'єднання прав і свобод у певні групи є ті сфери життєдіяльності людини, яких стосуються зазначені права і свободи. Права і свободи зазвичай класифікують на особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні. Такий вид класифікації є традиційним, оскільки перелічені групи прав закріплені в міжнародних і національних документах. Особисті права, як відомо, – це сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що притаманні людині від народження і не залежать від того, де, в якій країні вона проживає. Особисті права і свободи можна визначити як основні, без наявності яких втрачають зміст інші права і свободи. Характерною особливістю цієї групи прав і свобод є приналежність їх на підставі рівності будь-яким фізичним особам. Ці права і свободи природні, тобто випливають з факту існування людини як такої.

Сфера репродуктивної діяльності людини стосується її приватного життя, невтручання в яке гарантується Конституцією України, нормами міжнародно-правових актів. Зміст конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя дуже динамічний. Він постійно змінюється, а отже, з розвитком правовідносин, що виникають при здійсненні репродуктивних прав, до приватного життя людини, крім інших аспектів, слід відносити можливість вільно приймати рішення при здійсненні репродуктивної діяльності, реалізуючи таким чином право на свободу репродуктивного вибору. З огляду на це неприпустимою є відсутність в Україні власної концепції репродуктивних прав, яка враховувала б найперше інтереси держави і нації загалом і закріплювала б механізми конституційного захисту та реалізації репродуктивних прав.

Основи концепції репродуктивних прав було закладено в 1968 р. на Тегеранській міжнародній конференції з прав людини, коли визнали право вільно, з почуттям відповідальності визначати кількість дітей та час їх народження [2].

У п. 7.2 Платформи дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, яка відбулась у Каїрі 5–13 вересня 1994 р., було

зазначено, що репродуктивне здоров'я є не просто свідченням відсутності хвороб репродуктивної системи або порушень її функції, а є станом повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що передбачає можливість задовільного та безпечного інтимного життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї та інших обраних ними методів регулювання народжуваності, котрі не суперечать закону, а також право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести вагітність та пологи, а батькам – створити найкращі умови для народження дитини [3, с. 39].

Питання репродуктивних прав набуло подальшого розвитку у п. 95 Платформи дій, котра була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок у Пекіні 4–15 вересня 1995 р. В цьому акті зафіксовано, що репродуктивні права ґрунтуються на комплексі основоположних прав: усіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості дітей, інтервалів між їх народженням, часом їх народження та володіти необхідною для цього інформацією і засобами; на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи право приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушування та насилля; отримувати інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї і до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [4].

У контексті викладеного не можна погодитися з твердженням відомого фахівця в галузі репродуктивного права Г. Б. Романовського про те, що і Каїрська програма, і Пекінська Платформа не належать до документів, які створюють права людини. Вони більшою мірою спрямовують політику держав, не будучи при цьому імперативними нормами, нормами *jus cogens*. Таким чином, підкреслює Г. Б. Романовський, про репродуктивне право не можна говорити як про вже сформовану наукову категорію, яка належить до суб'єктивних прав. Проте безпосереднім призначенням усіх репродуктивних прав є забезпечення продовження життя [5].

Існують поодинокі спроби тлумачення поняття репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб у європейській правозастосовній практиці, де під ними розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично рідну дитину, а для особи жіночої статі – також право самостійно виносити дитину (право завагітніти і бути вагітною) та право на фізіологічні пологи. Проте, приміром, Н. Тютій

вважає, що таке визначення є надто вузьким – репродуктивні права мають набагато більше складових, наприклад, право на профілактику, лікування безпліддя, штучне запліднення, сурогатне материнство тощо [6, с. 71].

Незважаючи на відсутність чітких формулювань та принципових позицій у міжнародному законодавстві щодо реалізації репродуктивних прав, на яке першочергово орієнтуються держави при створенні національного права, деякі зарубіжні країни закріпили своє розуміння цих прав.

Наприклад, у ст. 1 Закону Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» визначено, що під репродуктивними правами слід розуміти права громадян на відтворення нащадків, охорону репродуктивного здоров'я та вільне прийняття рішень щодо народження або відмови від народження дітей у шлюбі чи поза ним, методів зачаття й народження дітей, а також на медико-соціальну, інформаційну та консультативну допомогу в цій сфері [7].

Такі ж визначення репродуктивних прав є в законодавстві республік Молдова, Вірменія, Казахстан, Таджикистан, інших держав.

В Україні також було здійснено спроби закріпити поняття «репродуктивні права» та покращити правове регулювання відносин у сфері їх реалізації. Ще у лютому 2004 року був розроблений проект закону України «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» [8], у липні 2005-го – проект закону «Про охорону репродуктивного здоров'я» [9], який також викликав чимало дискусій. Слід зауважити, що станом на 2016 рік в Україні немає єдиного законодавчого акта, який би конкретно, комплексно та чітко закріпив репродуктивні права фізичної особи, визначив їх особливості та гарантії реалізації.

З аналізу наукових розвідок можна дійти висновку, що правове розуміння репродуктивних прав розглядається у трьох напрямках: як особливий відокремлений вид особистих немайнових прав; як складова права на охорону здоров'я; як складова права на життя.

Визначаючи юридичну природу репродуктивних прав, вважаємо, що їх слід трактувати як різновид так званих особистісних прав, які є підвидом особистих прав людини. Варто зазначити, що вони мають комплексний характер і охоплюють цілу низку особистих прав, які закріплені в міжнародно-правових документах про права і свободи людини, в законах та інших правових актах. До норм, які формують основні умови реалізації репродуктивних прав, можна віднести статті 27 – 29 Конституції України, що закріплюють право на життя, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність,

статтю 24 Конституції України, котра проголошує принцип рівноправності, та інші.

Безпосередній стосунок до репродуктивних прав мають закріплені в Цивільному кодексі України [10] право кожної людини на життя, право на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, право на особисте життя та його таємницю, а також право на повагу до гідності та честі, принцип рівноправності жінки і чоловіка.

Стрижневою ознакою прав людини є те, що вони повинні бути захищені на законодавчому рівні. Держава зобов'язана встановлювати певні гарантії та основні принципи своєї політики у царині репродуктивних прав громадян.

Основними напрямками державного регулювання у сфері репродуктивних прав фізичних осіб мають бути:

- 1) розвиток системи охорони репродуктивного здоров'я осіб;
- 2) формування та вдосконалення законодавства в сфері репродуктивного здоров'я фізичних осіб;
- 3) формування свідомого ставлення осіб до народження дітей;
- 4) забезпечення доступності послуг з планування сім'ї, надання медичної допомоги, включаючи медичні послуги із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

Скорочення чисельності українського населення, що триває з різних причин, є серйозною підставою для формування законодавцем власної концепції репродуктивних прав у межах і конституційного права, і галузевого законодавства, зокрема сімейного, з тим, щоби було враховано насамперед інтереси держави й нації загалом і закріплено репродуктивні права як гарантовані, заохочувані державою можливості продовження роду, відтворення населення.

Отож вважаємо за доцільне доповнити статтю 5 Сімейного кодексу України частиною такого змісту: «Право на продовження роду гарантується і заохочується державою. Подружжя має право на захист своїх репродуктивних прав».

Отже, репродуктивні права фізичної особи – це гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вільне прийняття і реалізація фізичними особами рішення про зачаття дитини, про народження або відмову від народження дітей у шлюбі або поза ним, методів зачаття і народження дітей, в тому числі й за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, кількості дітей, часу і місця народження, інтервалів між їх народженнями, необхідних для збереження здоров'я матері і дитини, а також щодо медико-соціальної, інформаційної та консультативної допомоги в цій сфері.

Репродуктивні права фізичної особи – це права на:

- 1) вільний репродуктивний вибір, що включає право на створення та планування сім'ї;
- 2) отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї;
- 3) отримання достовірної і повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я;
- 4) охорону здоров'я в період вагітності, під час і після пологів;
- 5) лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій;
- 6) донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію);
- 7) використання і вільний вибір методів контрацепції;
- 8) хірургічну стерилізацію;
- 9) штучне переривання вагітності;
- 10) прийняття рішення при медичних втручаннях, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю і вимагають термінового втручання, та в інших передбачених законом випадках;
- 11) захист своїх репродуктивних прав, в тому числі від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, абортів, стерилізації та інших порушень репродуктивних прав;

12) таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав.

Репродуктивні права можна класифікувати таким чином:

- основні (право на репродуктивний вибір, право на репродуктивне здоров'я, право на материнство, право на батьківство, право на інформацію про репродуктивні права, право на таємницю щодо реалізації репродуктивних прав, право на захист репродуктивних прав);
- ті, які спрямовані на покращення репродуктивної функції (право на штучне запліднення та ім. ембріону, право на донорство та збереження репродуктивних клітин, право на застосування методу сурогатного материнства);
- ті, які спрямовані на підтримання та відновлення репродуктивної функції (право на профілактику і лікування безпліддя);
- ті, які спрямовані на припинення репродуктивної функції (право на стерилізацію, право на контрацепцію, право жінки на штучне переривання вагітності).

За змістом репродуктивні права належать до фізичних прав, котрі забезпечують збереження та розвиток людини як складової соціальної структури суспільства і держави.

За ступенем поширення репродуктивні права є загальними, що належать рівною мірою всім фізичним особам попри їхнє соціальне, професійне чи інше становище.

За способом закріплення розрізняють:

а) конституційні (основні) репродуктивні права, що встановлені та гарантовані Основним Законом держави і мають фундаментальний характер;

б) галузеві, передбачені чинним законодавством і є конкретизацією основних прав людини (це окремі репродуктивні права, закріплені, зокрема, в Цивільному кодексі України).

З огляду на еволюцію розвитку, репродуктивні права фізичної особи, як ми зазначали, – це права четвертого покоління, найважливішим призначенням яких є забезпечення процесу виживання людства як біологічного виду, збереження цивілізації та подальшої соціалізації людства.

Репродуктивні права можна поділити на ті, які особи здійснюють самостійно (право вирішувати питання про кількість дітей; право приймати рішення про часовий інтервал між народженнями дітей, зважаючи на медичний і соціальний стан, що забезпечує ефективне виховання нащадків; право користуватися способами і засобами захисту від захворювань або каліцтв, які можуть перешкодити сексуальним або репродуктивним функціям), ті, які забезпечені державними гарантіями (допологові і післяпологові пільги матерям; захист від усіх форм сексуальної експлуатації; розвиток сфери допоміжних репродуктивних технологій).

Висновки. За нинішніх умов механізм реалізації репродуктивних прав людини повинен ґрунтуватися на фундаментальних конституційних принципах, котрі лежать в основі їх захисту, закріплені в Конституції України і більш детально регулюються галузевим законодавством.

Водночас визначені чинними законодавчими актами норми не забезпечують повною мірою умов і можливостей для реалізації репродуктивних прав фізичних осіб та збереження їх репродуктивного здоров'я.

Отож вважаємо, що необхідним є прийняття відповідного закону, який був би спрямований на охорону репродуктивних прав фізичних осіб. Цим законом повинно бути закріплено: основні принципи і права громадян у сфері охорони репродуктивного здоров'я; умови провадження діяльності фізичних осіб та організацій з надання послуг у цій галузі; система заходів з охорони репродуктивного здоров'я жінок, чоловіків, неповнолітніх; джерела фінансування діяльності

з охорони репродуктивного здоров'я і заходи щодо захисту прав фізичних осіб від правопорушень у цій сфері.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Заклик Тегеранської конференції ООН від 13 травня 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_900.

3. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994 года). – Нью-Йорк, 1995 г. – 189 с. (Издание Организации Объединенных Наций).

4. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин (Пекин, 4–15 сентября 1995 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>

5. Романовский Г.Б. Репродуктивные права в России и странах СНГ: сравнительно-правовое исследование: монография / Г.Б. Романовский. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2009. – 128 с.

6. Тюхтій Н. Репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб / Н. Тюхтій // Юридична Україна. – 2013. – № 6. – С. 70–75.

7. О репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации: Закон Кыргызской республики от 04.07.2015 г. № 148 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191>

8. Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення: проект Закону України від 10.02.2004 р. № 5105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5

9. Про охорону репродуктивного здоров'я: проект Закону України від 12.07.2005 р. № 5369 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5369&skl=5

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

Дутко А. А., Заболотна М. Р. Репродуктивные права физического лица: сущность, понятие и классификация

Представлены общая характеристика репродуктивных прав физического лица и их классификация. Проанализированы их сущность, историко-правовые аспекты их становления. Определены репродуктивные права физического лица как разновидность личных прав человека. Очерчены основные направления государственного регулирования в сфере репродуктивных прав. Доказана необходимость принятия отдельного нормативного акта, который бы регулировал эту группу прав физического лица.

Ключевые слова: *личные права человека и гражданина; репродуктивные права физического лица; государственное регулирование в сфере репродуктивных прав физического лица; право на репродуктивный выбор; право на защиту репродуктивных прав.*

Dutko A. O., Zabolotna M. R. Individual reproductive rights: essence, concept and classification

The article provides a general description of individual reproductive rights, which are tentatively relegated to the fourth generation of human rights. The authors analyse the essence of reproductive rights as a form of personal rights, historical and legal aspects of the formation of said rights, and define an individual's reproductive rights as personal options to protect reproductive health, freely take and implement decisions about conception, giving birth or refusal to give birth to children both in or out of marriage, methods of conception and birth of children, including by means of assisted reproductive technologies, number of children, time and place of birth, the intervals between births necessary to protect the mother's and child's health, as well as the right to medical, social, and information support and advice in this area, as guaranteed and encouraged by the state.

An individual's reproductive rights include rights to:

- 1) free reproductive choice, including the right to establish and plan family;*
- 2) obtain reproductive health protection and family planning services;*
- 3) obtain accurate and complete information about their reproductive health;*
- 4) obtain healthcare services during pregnancy, childbirth and after childbirth;*
- 5) infertility treatment, including the use of modern assisted reproductive technologies;*
- 6) donation of gametes and reproductive cells (cryopreservation);*
- 7) use and free choice of contraceptive methods;*
- 8) surgical sterilization;*
- 9) induced termination of pregnancy;*
- 10) take decisions in cases of medical intervention related to reproductive health, except in situations that create threat to life and require urgent intervention and other cases stipulated by law;*
- 11) protect their reproductive rights, including against all forms of pressure, including sexual exploitation and abuse, forced pregnancy, abortion, sterilization, and other violations of reproductive rights;*
- 12) right to the confidentiality of information on the implementation of reproductive rights, along with the classification of such rights. It is concluded that there exists a need for a separate regulation to cover this group of individual rights.*

Key words: *personal human and civil rights, individual reproductive rights, state regulation of individual reproductive rights, the right to reproductive choice, the right to the protection of reproductive rights.*

Стаття надійшла 13 травня 2016 р.